

# Nhà độc tài – Hình tượng nhân vật độc đáo trong tiểu thuyết Mỹ Latin hiện đại

Lê Ngọc Phương\*



Use your smartphone to scan this QR code and download this article

## TÓM TẮT

Mỗi nền văn học đều có những chủ đề riêng tư, bởi vì mỗi quốc gia đều có những trang sử bi thương lẫn hào hùng riêng biệt. Mỹ Latin là khu vực gồm các quốc gia có lịch sử bị trị bởi nền đô hộ Tây Ban Nha và Bồ Đào Nha suốt nhiều thế kỷ. Sau khi đấu tranh giành được độc lập, khu vực này tiếp tục đối mặt với nhiều thử thách và khó khăn mới, trong đó, bạo lực và nạn độc tài quân phiệt là thực trạng phổ biến nhất chi phối nền chính trị Mỹ Latin thế kỷ XIX và XX. Từ đó, chủ đề về nhà độc tài đã đi vào các sáng tác tiểu thuyết nơi đây. Márquez từng phát biểu trong một bài phỏng vấn, bởi vì sự tàn bạo đã chạy từ đầu này sang đầu kia châu lục đã khiến lịch sử nơi đây được thành hình bằng sự tàn bạo. Viết về chủ đề này, các nhà văn Mỹ Latin hiện đại đã “nhập cuộc” sâu nhất vào hiện thực châu lục mình, dù họ đang ở nơi đâu, dù họ dùng nghệ thuật tự sự gì. Điều này đã giúp văn học Mỹ Latin hiện đại thể hiện được những chủ đề văn học riêng, không hòa lẫn với những nền văn học khác.

Tại Việt Nam, trong suốt hơn 50 năm qua, nhiều cuốn tiểu thuyết Mỹ Latin đã được chuyển ngữ và được công chúng Việt đón nhận. Những tác giả Mỹ Latin như A. Asturias, Carpentier thuộc giai đoạn Tiên phong, Bastos, Márquez, Llosa thuộc giai đoạn Bùng nổ đã trở thành những tên tuổi quen thuộc với độc giả Việt. Việc tìm hiểu hình tượng nhà độc tài – một hình tượng quan trọng có tính truyền thống, tính “bản sắc” của văn học Mỹ Latin sẽ giúp chúng ta hiểu thêm về nền văn học này.

**Từ khoá:** Nhà độc tài, văn học Mỹ Latin, tiểu thuyết hiện đại

## DẪN NHẬP

Văn học Mỹ Latin là nền văn học năng động và giàu bản sắc, hình thành từ nhiều thế kỷ qua. Tuy đã xây dựng được những truyền thống đặc trưng và thể hiện những chủ đề riêng biệt, thế nhưng văn học Mỹ Latin trong giai đoạn thuộc địa của Tây Ban Nha và Bồ Đào Nha chỉ được xem như một nhánh của văn học mẫu quốc. Bước sang thế kỷ XX, nền văn học Mỹ Latin mới thực sự tạo nên nhiều điều mới lạ, gây nên sự chú ý của công chúng thế giới bằng những thiên tiểu thuyết độc đáo. Với thể loại tiểu thuyết có dung lượng lớn, khả năng phản ánh hiện thực rộng, khu vực văn học này đã cho thấy tâm thức của con người dân tộc Mỹ Latin, nêu bật những vấn đề trọng yếu của thời đại và sáng tạo trong một phong cách nghệ thuật mới. Trong số đó, nền chính trị Mỹ Latin thế kỷ XIX và thế kỷ XX luôn đối mặt với vấn nạn độc tài lan tràn mạnh mẽ khắp các quốc gia nơi đây. Nền chính trị này thâm tóm quyền lực trong tay người điều hành cao nhất - tạm gọi là nhà độc tài, đẩy nhân dân Mỹ Latin vào những cuộc biến động, những cuộc thảm sát. Trong nhiều thập kỷ qua, các nhà văn Mỹ Latin đã quan sát, sống cùng, sống với nền chính trị của đất nước mình, dưng

cảm đối mặt với vấn nạn xã hội, thẳng thắn biểu lộ tư tưởng thông qua bức tranh hình tượng nghệ thuật độc đáo.

Tiểu thuyết về nhà độc tài (tiếng Anh: the dictator novel, tiếng Tây Ban Nha: novela del dictador) được xem là một thể loại/ một khuynh hướng nổi bật trong văn học Mỹ Latin. Tác phẩm thường tập trung vào những vấn đề chính trị, trong đó xoay quanh nhân vật “caudillo” - thủ lĩnh chính trị, người nắm quyền lực trong mối quan hệ với lịch sử. Chính các “caudillo” đã xây dựng nên “caudillismo” - chế độ lãnh chúa, chế độ độc tài theo nhiều cấp bậc khác nhau. Những thủ lĩnh này có thể xuất thân từ “gaucho” (người chăn bò, người lang thang trên thảo nguyên), tập hợp quyền lực ở địa bàn mình sau đó tràn xuống thống trị toàn khu vực, hoặc thủ lĩnh này có thể là những vị tướng nắm quyền hành trong quân đội. Bằng thế lực quân sự, họ đã tiến tới việc thâm tóm các thế lực chính trị. Thể loại/ khuynh hướng tiểu thuyết này bắt nguồn từ thế kỷ XIX với tác phẩm *Facundo* (1845) của nhà văn Domingo Faustino Sarmiento. Bước sang thế kỷ XX, cùng với sự lấn sân, can thiệp của Hoa Kỳ tại các nước Mỹ Latin, nền chính trị các nước nơi đây càng xuất hiện nhiều chế độ độc tài khác nhau. Trong bối

Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, ĐHQG-HCM

### Liên hệ

Lê Ngọc Phương, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, ĐHQG-HCM

Email: ngocphuongtm@yahoo.com

### Lịch sử

- Ngày nhận: 28/05/2020
- Ngày chấp nhận: 27/11/2020
- Ngày đăng: 20/12/2020

DOI: 10.32508/stdjssh.v4i4.603



### Bản quyền

© ĐHQG Tp.HCM. Đây là bài báo công bố mở được phát hành theo các điều khoản của the Creative Commons Attribution 4.0 International license.



**Trích dẫn bài báo này:** Phương L.N. Nhà độc tài – Hình tượng nhân vật độc đáo trong tiểu thuyết Mỹ Latin hiện đại. *Sci. Tech. Dev. J. - Soc. Sci. Hum.*; 4(4):603-613.

cảnh này tiểu thuyết về nhà độc tài càng có điều kiện nở rộ. Nhiều nhà văn thuộc giai đoạn Tiến phong ở thập niên 1930, 1940 đã có những tác phẩm phản ánh năm tháng nhiễu loạn khủng hoảng bởi nền độc tài, ví dụ tác phẩm *Ngài tổng thống* của Miguel Asturias, *Sự tráo trở của phương pháp* của Carpentier... Tiểu thuyết về nhà độc tài tiếp tục nở rộ vào thập niên 1960, 1970 với những nhà văn thuộc giai đoạn Bùng nổ như: Augusto Roa Bastos, Garcia Márquez, Vargas Llosa... Tại Việt Nam, một số tác phẩm về hình tượng nhà độc tài hoặc nền chính trị liên quan đến nền độc tài đã được dịch như *Tướng quân giữa mê hồn trận* (của Garcia Márquez), *Thành phố và lũ chó, Trò chuyện trong quán La Catedral* (của Mario Vargas Llosa). Thế nhưng, vẫn còn nhiều thiên tiểu thuyết tiêu biểu về hình tượng nhà độc tài chưa được dịch sang tiếng Việt và giới thiệu với công chúng nước ta, ví dụ: *Yo, el Supremo* (*Tôi, Đấng tối cao* của August Roa Bastos), *El otoño del patriarca* (*Mùa thu của vị trưởng lão* của Márquez), *La fiesta del chivo* (*Lễ hội của loài dê* của Vargas Llosa). Khi tìm hiểu những thiên tiểu thuyết này, chúng tôi tham khảo qua các bản dịch tiếng Anh.

Việc nghiên cứu các tiểu thuyết về nhà độc tài cũng là vấn đề được đặt ra mạnh mẽ trong giới nghiên cứu phương Tây. Nhiều công trình và bài viết tìm hiểu về tiểu thuyết Mỹ Latin đặt trong mối quan hệ với chính trị và văn học thế kỷ XX, nhằm khám phá các khuynh hướng, các hình tượng văn học nổi bật. Có thể kể đến *The Twentieth-Century Spanish American Novel* của Raymond Leslie Williams, *The New Novel in Latin America: Politics and Popular Culture after the Boom* của Philip Swanson là những công trình đề cập chủ đề về nhà độc tài, như là chủ đề lớn trong nền văn học nơi đây. Trong cuốn *The Voice of the Masters: Writing and Authority in Modern Latin American Literature*, nhà phê bình văn học González Echevarría cho rằng: “những cuốn tiểu thuyết viết về nhà độc tài là truyện thống, là chủ đề bản địa rõ ràng nhất trong văn học Mỹ Latin” [1, tr. 65]. Đặc biệt, nhận xét về giai đoạn rực rỡ nhất của tiểu thuyết về nhà độc tài, giai đoạn Latin American Boom, nhà nghiên cứu Sharon Keefe Ugalde đánh giá: “Những năm 1970 đánh dấu một giai đoạn mới trong sự phát triển của tiểu thuyết về nhà độc tài Mỹ Latin, được thể hiện đặc biệt qua hai sự phát triển: sự thay đổi trong quan niệm về nhà độc tài và sự tập trung vào bản chất ngôn ngữ”<sup>2</sup>. Có thể nói, chủ đề về nạn bạo lực chính trị Mỹ Latin cùng với hình tượng nhà độc tài được giới nghiên cứu quốc tế quan tâm. Tại Việt Nam, theo quan sát của chúng tôi, những công trình nghiên cứu về văn học Mỹ Latin cũng đã đề cập đến vấn đề này, tuy nhiên, việc phân tích chưa thật chuyên sâu.

Trong bài viết này, chúng tôi sẽ phân tích những nét đặc trưng tiêu biểu trong việc xây dựng hình tượng nhà độc tài trong tiểu thuyết Mỹ Latin hiện đại. Thông qua việc tìm hiểu này, bài viết phân tích những đóng góp nổi bật của các nhà văn Mỹ Latin trong việc khám phá về nhân vật nhà độc tài, những nghệ thuật tự sự mới mẻ trong những thiên tiểu thuyết Mỹ Latin hiện đại. Qua đó, chúng ta có thể hiểu thêm về tính thời sự, tính hiện thực của nền văn học Mỹ Latin, đồng thời hiểu được vị trí của văn học Mỹ Latin trên văn đàn thế giới.

## VỀ CHẾ ĐỘ ĐỘC TÀI Ở MỸ LATIN

Ở Mỹ Latin, từ giữa thế kỉ XIX đến đầu thế kỉ XX, các quốc gia đã lần lượt giải phóng khỏi ách thống trị thực dân. Tuy nhiên, sự độc lập non trẻ khiến Mỹ Latin phải đối diện với không ít hệ lụy hậu thực dân. Gần bốn thế kỉ bị phụ thuộc, những quốc gia Mỹ Latin rơi vào sự cạn kiệt tài nguyên, nền kinh tế bấp bênh, tình hình chính trị nhiễu loạn. Thêm nữa, một thách thức khác, đó là các nước thực dân Anh, Pháp, Đức, Hà Lan, Hoa Kỳ luôn chia rẽ và giành quyền chính trị ở Mỹ Latin. Trong đó, Hoa Kỳ đã thâm tóm các mạch máu kinh tế, các công ty tài chính, biến khu vực này thành sân sau của mình bằng hàng loạt phương cách trong chính trị, xã hội và văn hóa. Các nước Mỹ Latin từ đó đã phải đối mặt với chính sách ngoại giao hà khắc của các đế quốc và nợ nần kéo dài với các nước thực dân. Những toan tính cải cách, những chính sách diệt chủng các nhóm sắc tộc đe dọa cuộc sống thường nhật. Nạn lạm phát, buôn bán ma túy và bạo loạn khiến khu vực này là một trong những “điểm nóng” của toàn cầu.

Sau khi chế độ thuộc địa của Tây Ban Nha sụp đổ, chính phủ mới gây dựng còn non yếu, nhiều nhà độc tài đã lên nắm quyền lãnh đạo trong các quốc gia giải phóng. Khi nắm được thế lực quân đội, các caudillo (tiếng Tây Ban Nha, có nghĩa là *lãnh tụ*) những nhà lãnh đạo quân đội-chính trị đã kiểm soát quyền lực chính trị và kinh tế, như các trường hợp của Antonio López de Santa Anna ở Mexico và Juan Manuel de Rosas ở Argentina... Mô hình này lan rộng mạnh mẽ, hình thành các chế độ độc tài quân sự ở các nước Mỹ Latin trong thế kỷ XX, từ đó tạo nên một điểm đặc thù của lịch sử Mỹ Latin.

Chế độ độc tài có nhiều hình thức: độc tài quân sự, độc tài quân chủ, độc tài cá nhân, độc tài đơn đảng... Ở mỗi quốc gia, mỗi thời đại, tình hình chính trị khác biệt dẫn đến chế độ độc tài có nhiều “biến thể”, tuy nhiên, các chế độ độc tài đều có điểm chung là sự tạo dựng quyền lực xung quanh một cá nhân, một nhóm người thâm tóm quyền uy và chi phối sự phục tùng của xã hội. Với cấu trúc quyền lực như thế, nhà độc

tài hành động nhiều chính sách không hướng đến lợi ích của số đông, của nhân dân mà vì quyền lợi của số ít người, một nhóm người ông ta dựa vào để duy trì quyền lực.

Thực tế cho thấy, sau hai cuộc chiến tranh Thế giới, chế độ độc tài quân phiệt trở thành đặc điểm thường thấy của chính quyền quân sự ở nhiều khu vực thế giới. Những quốc gia theo đuổi chủ nghĩa quân phiệt thường thống trị bởi một lãnh tụ, đầu tư trang bị vũ khí, tuyệt đối hóa vai trò của quân đội, gia tăng vũ trang trong chính trị đối nội và đối ngoại, sử dụng bạo lực đối với người dân. Ở Mỹ Latin, chế độ độc tài của Augusto Pinochet ở Chile đi theo mô hình này. Việc lựa chọn chế độ độc tài quân sự xuất phát từ nhiều nguyên nhân, ngoài bàn tay thâu tóm, can thiệp của các nước đế quốc, thực dân châu Âu và Bắc Mỹ, thì các lãnh tụ Mỹ Latin có sự hâm mộ, bắt chước mô hình độc tài của các nước đế quốc phương Tây (cụ thể là độc tài Francisco Franco ở Tây Ban Nha). Điều này cũng xuất phát từ lòng tôn sùng chế độ gia trưởng, tôn sùng vai trò của các bậc trưởng lão, các thủ lĩnh (caudillo) tồn tại trước nay như một “truyền thống”. Nạn độc tài là “di sản” của chế độ thực dân - phong kiến, đồng thời là sự lựa chọn của Mỹ Latin trong giai đoạn mới bởi vì họ vừa muốn kế thừa quá khứ, xây dựng nền tự chủ, lại vừa theo đuổi nền kinh tế tư bản chủ nghĩa. Lịch sử hậu thuộc địa và thách thức của thời đại mới đã đặt lên vai những đất nước Mỹ Latin những nhiệm vụ khó nhọc, khiến họ đối mặt với những thách thức lớn, những hỗn độn đến từ điều kiện bên ngoài, lẫn những rào cản từ bên trong.

Sau chiến tranh thế giới thứ hai, với ưu thế về kinh tế và quân sự, Mỹ đã tìm cách biến Mỹ Latin thành “sân sau” của mình và thiết lập chế độ độc tài thân Mỹ. Xây dựng chế độ độc tài là biện pháp quan trọng giúp đế quốc thực hiện âm mưu này. Trong Lời tác giả (dành cho bản dịch ra tiếng Việt) của cuốn tiểu thuyết *Sự tráo trở của phương pháp*, Alejo Carpentier đã viết: “Kể từ các nền độc lập đầu tiên giành được (tức là kể từ khi các nước Nam Mỹ sớm giành được độc lập thoát ly quan hệ thuộc địa đối với các nước tư bản Tây Âu) đến nay, các nước chúng tôi đã chịu đựng 222 chế độ độc tài do 539 cuộc đảo chính quân sự dựng nên”. Chính tác giả đã lý giải cho hiện tượng trên như sau: “Mỹ Latin là một châu lục đang tiến tới những hình thái xã hội tiến bộ hơn, hình thái xã hội xã hội chủ nghĩa. Điều đó, giai cấp tư sản không muốn, các tập đoàn đế quốc lớn cũng chẳng muốn. Vậy các chế độ độc tài đã xuất hiện để ngăn cản bước tiến ấy của châu Mỹ Latin” (Trả lời phỏng vấn phóng viên báo Văn học Rumani) [3, tr.7]. Tất cả những điều nói trên chính là những khó khăn mà Mỹ Latin phải đối mặt. Thế nhưng, nơi đây đã dấy lên phong trào dân chủ chống đế quốc, có

những giai đoạn, phong trào nổi dậy dâng lên khắp nơi khiến Mỹ Latin được ví như “lục địa bùng cháy”. Trong văn học Mỹ Latin, tiểu thuyết độc tài đã thách thức chế độ độc tài và các vị thủ lĩnh, tiểu thuyết nơi đây trở thành một thể loại xuất sắc, vừa đóng góp tiếng nói vào xã hội, vừa góp mặt trong văn chương.

## **HÌNH TƯỢNG NHÀ ĐỘC TÀI TRONG TIỂU THUYẾT MỸ LATIN THẾ KỶ XIX**

Phản ánh và phê phán nền độc tài là chủ đề chính yếu ám ảnh văn chương Mỹ Latin trong nhiều thời kỳ, nhiều giai đoạn văn học. Đối mặt với những vấn đề chính trị thiếu nhân quyền, nhiều nhà văn đã thẳng thắn biểu hiện tiếng nói của mình qua tiểu thuyết. Chính điều này, chế độ độc tài đã truy đuổi và đẩy các nhà văn Mỹ Latin vào con đường lưu vong.

Cuối thế kỷ XIX, Domingo Faustino Sarmiento (1811 – 1888) là tác giả đáng kể ghi dấu ấn trong lịch sử văn học với chủ đề về chế độ độc tài Rosas ở Argentina. Sarmiento là một chính trị gia, nhà sư phạm và nhà văn người Argentina, từng sống lưu vong ở Chile khi tổ quốc ông bị chế độ độc tài Rosas thống trị. Trong những năm tháng tuổi trẻ, ngay cả quãng thời gian tha hương, Sarmiento luôn hoạt động văn hóa, chính trị rất sôi nổi. Ông tham gia thành lập các hiệp hội văn học và nghệ thuật, xây dựng các tờ báo lớn, đưa tư tưởng phản đối chính phủ lan truyền trong công chúng. Ông cũng cống hiến hết mình cho sự nghiệp giáo dục, thiết kế các chương trình giáo dục miễn phí dành cho cộng đồng, ông gặp gỡ nhiều nghệ sĩ, từng làm việc với José de San Martín và nhiều trí thức có tư tưởng tiến bộ đương thời. Sau khi chế độ độc tài Rosas bị đánh đổ, Sarmiento cùng các nhà văn lưu vong trở về Argentina, ông được mời tham gia chính phủ, sau được bầu làm Tổng thống nước cộng hòa. Trong sáu năm nắm giữ chính quyền (1868 – 1874), ông đã tiến hành nhiều cuộc cải cách lớn, đóng góp cho sự phát triển của Argentina và trở thành một trong những nhân vật Nam Mỹ lừng lẫy nhất thế kỷ XIX. Trong thời gian này, ông cũng luôn quan tâm và thúc đẩy các dự án về văn học và nghệ thuật. Tác phẩm của ông rất đa dạng chủ đề, có thể kể đến *Campaña del Ejército Grande* (Chiến dịch của Quân đội vĩ đại), *Las Escuelas* (Trường học), *Bases de la Prosperidad* (Căn cứ thịnh vượng), *Método Gradual de Enseñar a Leer el Castellano* (Phương pháp dạy đọc tiếng Tây Ban Nha), *Mi Defensa* (Quốc phòng của tôi), *Recuerdos de Provincia* (Ký ức về miền quê), *Europa y América* (Châu Âu và Châu Mỹ) và nhiều tác phẩm khác.

Trong sự nghiệp đa dạng và trong sự đóng góp to lớn của Sarmiento, văn học được xem là nơi ông ghi dấu ấn với trí tưởng tượng đa dạng, kiến thức phong phú

cùng với sự sở hữu nguồn ngôn ngữ giàu cảm hứng và đam mê. Sarmiento đã để lại tác phẩm kiệt xuất là *Facundo hay nền văn minh và man rợ* (1845). Tác phẩm kể về cuộc đời của Juan Facundo Quiroga - một gaucho, người sống du mục trên các thảo nguyên, đã thống lĩnh và thâm tóm quyền lực các tỉnh ở Argentina trong thập niên 20 và 30 của thế kỷ XIX. Kathleen Ross, dịch giả chuyên ngữ tác phẩm *Facundo, Civilization and Barbarism* sang tiếng Anh đã đưa ra nhận xét rằng: “Qua tác phẩm, Sarmiento đã mô tả tính cách dân tộc Argentina, giải thích ảnh hưởng của điều kiện địa lý Argentina đối với tính cách, bản chất “man rợ” của vùng nông thôn dẫn đến những ảnh hưởng văn minh của thành phố” [4, tr.18]. Trong tác phẩm, Facundo hiện lên là người đàn ông tầm vóc, khỏe khoắn, đôi vai rộng, cổ ngắn, tóc xoăn, đôi mắt rực lửa... Facundo xuất thân từ cánh đồng nơi người ta sống với “luật rừng” bất chấp pháp luật, anh ta như con mãnh hổ thảo nguyên, tham vọng, tàn bạo và quyết liệt, Facundo sẵn sàng giết hàng loạt để đạt được mục đích tối cao của mình. Sử dụng kiến thức và tầm nhìn “man rợ” đó Facundo thống trị toàn bộ Argentina. Và cái kết của hắn là bị Rosas giết chết, chế độ độc tài lại tiếp tục chi phối vũ đài chính trị và quân sự Argentina.

Trong tác phẩm *Facundo hay nền văn minh và man rợ* (1845), Sarmiento đã phân tích mối quan hệ xung đột văn hóa giữa văn minh và man dã, sự đối lập giữa thành phố và nông thôn. Hình tượng Sarmiento trong tác phẩm vừa là người kể chuyện, vừa là nhân vật chính, thể hiện lại câu chuyện của đất nước mình, mà trong đó qua Juan Facundo Quiroga, người ta nhìn thấy hình ảnh của nhà độc tài Rosas, người đại diện cho sự man rợ, người đã ra lệnh bắt bớ, giam cầm, thủ tiêu... tất cả những kẻ thù đi ngược lại chế độ Rosas. Không chỉ xây dựng sống động hình tượng của Facundo như một đại diện của chế độ độc tài, Sarmiento còn phân tích, bình luận về chế độ này, về sự chuyên chế, sự sử dụng vũ lực điều hành xã hội, đặc biệt nhấn mạnh những nỗi kinh hoàng mà chế độ này bao phủ lên đời sống. Tác phẩm đã cho thấy một số nét tự truyện từ cuộc đời của Sarmiento, tầm bao quát rộng lớn, sự hiểu biết về cách mạng Argentina cùng những quan điểm chính trị, những đề xuất thực tế của ông cho bối cảnh đương thời. Tác phẩm thể hiện sự ủng hộ hình mẫu chính trị của Tây Âu và Hoa Kỳ, bởi lẽ với Sarmiento, những quốc gia này đại diện cho sự văn minh mà Mỹ Latin cần hướng đến, cần áp dụng. Mặc dù những dữ kiện lịch sử và xã hội ngôn ngữ trong tác phẩm này, nhưng *Facundo* vẫn có những hư cấu, những tưởng tượng và những bình luận sắc bén của tác giả. *Facundo* không phải là một tác phẩm lịch sử, nó được đánh giá là một tác phẩm văn học, một tiểu thuyết lịch sử (historical novel). Nhà phê bình

văn học Roberto Gonzalez Echevarría đánh giá: “*Facundo* của Sarmiento, xuất bản năm 1845, được viết bởi một người Mỹ Latin, là cuốn sách kinh điển nhất và quan trọng nhất cho bất cứ ngành học hay thể loại nào” [4, tr.1]. Tác phẩm đã có tầm ảnh hưởng không nhỏ đến những nhà văn hiện đại khắp Mỹ Latin như Octavio Paz, Alfonso Reyes, Carpentier, Fuentes và nhiều người khác [4, tr.14-15]. Đóng góp lớn nhất của Sarmiento chính là việc xây dựng một chân dung hoàn chỉnh về nhà độc tài xuất thân từ “gaucho” - thủ lĩnh trưởng thành từ thảo nguyên hoang dã.

Bên ngoài địa phận văn học, sự đóng góp của Sarmiento cũng vĩ đại không kém. Bằng tất cả những điều ông rút ra từ bài học chế độ độc tài, kể từ khi lên chức Tổng thống của đất nước Argentina, ông đã xây dựng một chế độ mới, dân chủ hơn. Như Carpentier đánh giá: “Trong thế kỷ XIX, Mỹ Latin từng có những thời kỳ dài sống trong sự tự do và sự tiến bộ xã hội như Argentina dưới sự lãnh đạo của Sarmiento (1811-1888) hoặc ở Mexico dưới sự lãnh đạo của Benito Juarez (1806-1872)” [3, tr.16]. Trong chính tác phẩm *Sự tráo trở của phương pháp*, Carpentier cũng có một đoạn viết về tác phẩm của Sarmiento. “Ngày hôm sau, khi đã tìm được ở Brentano cuốn sách rất cần thiết, cuốn *Facundo* của Sarmiento, từng giúp tác giả của nó truyền bá những quan niệm cay đắng về vận mệnh bi thảm của các dân tộc Mỹ Latin, những dân tộc luôn bị lôi cuốn vào cuộc đấu tranh giữa cái thiện và cái ác, giữa văn minh và dã man, giữa cái tiến bộ và chế độ tù trưởng... Quốc trưởng bèn lên chiếc tàu Hà Lan, có ghé qua La Habana trong hành trình của nó” [3, tr.66]. Như vậy, có thể nói *Facundo* của Sarmiento đã đóng một vị trí không nhỏ trong lịch sử văn hóa, văn học Mỹ Latin và được các thế hệ nhà văn đi sau kính nể.

## HÌNH TƯỢNG NHÀ ĐỘC TÀI TRONG TIỂU THUYẾT MỸ LATIN THẾ KỶ XX

Bước sang thế kỷ XX, trong bối cảnh nạn độc tài tràn lan khắp các quốc gia Mỹ Latin, trong giai đoạn văn học Tiền phong, Mỹ Latin đã có không ít tiểu thuyết khai thác chủ đề “đặc sản” này, chẳng hạn *Bạo chúa Banderas* (1926) của nhà văn Tây Ban Nha Ramón del Valle-Inclán, *Ngài Tổng thống* (1946) của nhà văn Guatemala Miguel Ángel Asturias, *Sự tráo trở của phương pháp* (1974) của A. Carpentier.

Trong văn học hiện đại, chúng tôi chú ý đến tác phẩm *Sự tráo trở của phương pháp*. Carpentier đã tái hiện giai đoạn lịch sử này dưới hình thức thể loại tiểu thuyết sử thi. Thể loại này cho phép ông sáng tạo một thế giới nghệ thuật rộng lớn, trong đó làm bật lên mối quan hệ giữa Mỹ Latin với Tây Âu và Hoa



Kỳ. Tác phẩm của Carpentier bao gồm nhiều tuyến nhân vật, nhiều sự kiện sống động, nổi bật nhất là nhân vật Quốc trưởng và anh sinh viên. Hai nhân vật này không có tên riêng, được xây dựng nhằm đạt đến tính điển hình, đại diện cho những kẻ độc tài (Quốc trưởng) và tầng lớp thanh niên đầu thế kỷ XX (anh sinh viên).

Trong đó, gần như xuyên suốt thiên tiểu thuyết là lời tự sự về nhân vật Quốc trưởng. Một lời kể tự xưng là ta - đó là dòng độc thoại nội tâm, dòng hồi tưởng và suy nghĩ của chính nhân vật Quốc trưởng. Lời kể thứ hai của một người xưng tôi - người luôn bên cạnh Quốc trưởng, mô tả kỹ hình dáng, hành động của nhân vật này. Như vậy, một lời kể từ góc nhìn nội quan xen lẫn lời kể từ góc nhìn ngoại quan đã giúp lột tả chân thực con người nhà độc tài. Như chính lời của Carpentier, nhân vật Quốc trưởng xây dựng từ sự gán ghép những chi tiết có thật rút ra từ cuộc đời những tên độc tài từng xuất hiện trên nền chính trị Mỹ Latin như Gerardo Machado, Guzman Blanco, Porfirio Díaz... Vì thế, nhân vật này có tên chung là Quốc trưởng. Điểm đặc biệt của tác phẩm này là tính chất hài hước, giễu nhại pha lẫn những yếu tố kỳ dị. Người đọc hoàn toàn bật cười trước những câu văn giễu nhại sâu sắc. Ví dụ: “Thưa các quý vị, Quốc trưởng nói... rồi ngài đọc một diễn văn đầy kịch tính, mặc dù không có những lời kêu gọi cảm động và hùng hồn, mà chỉ nhắc lại những điều cô quản gia đã kể” [3, tr.378]. Cô quản gia Enmira là người chuyên đi thu thập tin tức bằng cách áp tai vào các cánh cửa, ghé mắt vào các lỗ hổng và hỏi chuyện người qua đường... Cô ta đã làm nên bài diễn văn đầy kịch tính của Quốc trưởng. Hoặc ở đoạn khác: “Sau khi suy nghĩ nhiều, ngài Quốc trưởng đem cả nghị lực trẻ trung của mình - cái nghị lực đã bị mẻ sứt qua nhiều năm tháng trong các công việc khác, hiến dâng cho sự sáng thế vĩ đại của ngài: ấy là vật chất hóa bằng đá cái Nội các của ngài thông qua việc xây dựng Điện Nghị viện Quốc gia, làm đẹp cho đất nước” [3, tr.221]. Sự hài hước được tạo dựng bởi tính chất đối lập, bởi sự nghịch dị trong chính nhân vật Quốc trưởng, khiến nhân vật này hiện lên như một con người bằng da bằng thịt, giàu cảm xúc, giàu bản năng (kể cả mối quan hệ với phụ nữ trên giường) nhưng không kém sự tàn nhẫn, tham quyền cố vị. Những con người dưới quyền Quốc trưởng phần nộ nhưng họ sợ hãi không dám chống đối nên chuyên chế. Carpentier từng bày tỏ: “Một số bạn đọc có thể nói rằng viết về chế độ độc tài ở Mỹ Latin là viết về một đề tài bi thảm, do đó sẽ trách cứ tôi trong cuốn tiểu thuyết này đã đề cập nó với một bút pháp mang tính hài hước. Song trong mọi trường hợp đề cập, không hề có hài hước mãn nguyện, mà là thứ hài hước phê phán... Trên thực tế, tất cả những

tên độc tài Mỹ Latin sau những năm vênh vang, kiêu ngạo, phô trương, qua những bài diễn văn âm ỉ, những mũ măng cân đai, đều có một kết cục bi thảm...” [3, tr.19].

Đúng như tờ *Newsweek* giới thiệu về cuốn sách: “Văn phong lạ lùng, bút pháp quái dị, trừu tượng chen huyền ảo... những yếu tố đã làm *Sự tráo trở của phương pháp* trở thành bất hủ và đưa tác giả của nó Alejo Carpentier, trở thành một trong những bậc thầy của văn học tiếng Tây Ban Nha” [3, bìa sau]. Có thể nói, Carpentier đã thể hiện chủ đề về nền độc tài bằng bút pháp của chủ nghĩa hiện thực huyền ảo. Khi Nguyễn Trung Đức dịch tác phẩm này sang tiếng Việt năm 1981, ông đã tạo nên một “cú sốc” đối với độc giả Việt. Văn học Việt Nam trước đó vốn chỉ quen thuộc với lối tư duy trắng đen rõ ràng, vì thế *Sự tráo trở của phương pháp* có phần lạ lẫm, khó tiếp nhận nhưng hấp dẫn đối với người đọc.

Bước sang thập niên 60 và 70 – thập niên, giai đoạn Bùng nổ (Latin American Boom), chủ đề về nạn độc tài tiếp tục trở lại trong nhiều tiểu thuyết của một loạt các tác gia như: J. Cortázar, A. Roa Bastos, Ernesto Sabato, Fuentes, Vargas Llosa, Donoso, Márquez dưới những góc độ khác nhau. Các nhà văn giai đoạn này tiếp tục khắc họa hình tượng kẻ độc tài - nhân vật tập trung quyền lực gây nên những tội ác đẫm máu, những cuộc thanh trừng, những biểu tình, những xác người trên quảng trường... Sự khác biệt so với giai đoạn trước chính là, các tiểu thuyết giai đoạn Bùng nổ thể hiện rất nhiều đặc điểm nghệ thuật tự sự mới lạ. Trong đó, có thể kể đến nhà văn Bastos.

Augusto Roa Bastos là nhà văn người Paraguay, sống cuộc đời lưu vong dưới các chế độ độc tài. Năm 1947, ông buộc phải đến Argentina. Năm 1976, ông tiếp tục trốn khỏi thủ đô Buenos Aires đến Pháp. Hầu hết các tác phẩm được Bastos viết trên con đường lưu vong thăng trầm, nhưng điều đó cũng mang đến cho ông một năng lượng sung mãn, như chính ông từng nói rằng: “Sự lưu đầy mang lại trong tôi, ngoài sự ghê tởm chống lại bạo lực và chống lại sự mất giá trị của thân phận con người, còn là một cảm giác về tính phổ quát của con người. Sự lưu đầy mang đến cho những góc nhìn để tôi biết đất nước mình theo quan điểm của người khác, và từ đó sống cho sự bất hạnh to lớn của nó” [5, tr.737].

Bastos để lại di sản với nhiều tác phẩm chạm đến các chủ đề lớn lao, giành được sự quan tâm và sức hút phổ biến thế giới, trong đó, hầu hết các tác phẩm đều viết về những cuộc áp bức chính trị, đấu tranh xã hội trước nền độc tài Paraguay. Ví dụ tập truyện ngắn *El trueno entre las hojas* (1953), *Hijo de hombre* (1960), nhưng nổi bật nhất là *Yo, el Supremo* (Tôi, Đấng tối cao, 1974), đây được xem là kiệt tác của ông, đạt được

giải thưởng Miguel de Cervantes năm 1989, dành cho tác phẩm viết bằng tiếng Tây Ban Nha xuất sắc. Năm 1991, ông đã chuyển thể tiểu thuyết này sang tác phẩm điện ảnh. Tại Việt Nam, theo quan sát của chúng tôi, các tác phẩm của Bastos chưa được dịch sang tiếng Việt.

*Yo, el Supremo* là cuốn tiểu thuyết hư cấu kể về nhà độc tài người Paraguay thế kỷ XIX, Jose Gaspar Rodriguez de Francia, người còn gọi là Tiến sĩ Francia nắm quyền hành tuyệt đối từ năm 1814 đến 1840. Francia tự gọi mình là “El Supremo” nghĩa là Đấng tối cao. Ông cai trị Paraguay dưới những quan điểm, những lý tưởng mà ông rút ra từ các nhà tư tưởng Khai sáng Pháp. Francia phát triển thế mạnh quân sự, tịch thu tài sản của tầng lớp thượng lưu, sử dụng quyền cưỡng chế nhà nước đối với nhân dân. Francia cũng áp dụng chính sách hạn chế giao thương với bên ngoài, cô lập Paraguay trong quyền lực thống trị của mình. Tác phẩm là cuộc đối thoại giữa Francia và thư ký Policarpo Patino, người đồng hành duy nhất của ông ta. Mối quan hệ giữa Francia và Patino thật đặc biệt, bởi Francia cần Patino như một người bạn tâm giao. Nhưng ông ta cũng đối xử với thư ký bằng quyền lực, bằng sự ngược đãi và đàn áp về tinh thần. Cuộc trò chuyện giữa Francia và Patino đã mở rộng thành một chuyến tàu lịch sử, một hành trình trở về với thời kỳ thuộc địa đen tối trên đất nước họ. Tác phẩm như những mảnh vỡ ký ức tập thể của những con người chia sẻ cùng nhau những năm tháng dưới quyền lực của Francia. Cuốn tiểu thuyết được xem là điển hình của tiểu thuyết độc tài, nó không chỉ mô tả phân tích chế độ độc tài mà còn mang đến những dữ liệu lịch sử sâu rộng, đồng thời còn chiêm nghiệm về bản chất của kẻ nắm quyền lực. Mặc dù không phải là loại sách bán chạy nhất (bởi kỹ thuật tự sự kén người đọc), nhưng *Yo, el Supremo* là “một hiện tượng văn hóa đặc biệt”, không chỉ vì nó đã phản ánh hình mẫu của một nhà cai trị điển hình ở Mỹ Latin, mà còn bởi hình thức tự sự của nó: lối kể phức hợp, pha trộn nhiều thể loại lịch sử, triết học, văn xuôi, thơ, tư liệu cách mạng, những tranh luận tư tưởng... Roa Bastos được xem là người dẫn đầu cho phong cách Neobaroque trong văn học Mỹ Latin, bằng cách sử dụng hệ thống ẩn dụ phức tạp gắn với bối cảnh, vùng đất, văn hóa Mỹ Latin, thể hiện những ý tưởng tự do chính trị. Tiểu thuyết của Roa Bastos cũng phối hợp giữa thời gian quá khứ và hiện tại, thần thoại Tiến Columbus và cả những truyền thuyết Cơ đốc giáo, tác phẩm của ông cũng cho thấy bút pháp của chủ nghĩa hiện thực huyền ảo Mỹ Latin thập niên 60, 70.

Trong tác phẩm, Bastos luôn tìm kiếm, trần trụi bản chất bi kịch lịch sử, những điểm yếu gốc rễ từ bên trong đất nước Paraguay, vai trò của quần chúng, sự

chi phối của người cầm quyền... Ông đã đưa những kinh nghiệm, những góc nhìn khác nhau trên suốt hành trình lưu vong để mổ xẻ, phân tích nền chính trị đất nước ông và các nước Mỹ Latin khác. Cùng với những nhà văn của thế hệ Bùng nổ (Latin American Boom), ông đã tạo nên thể loại tiểu thuyết về nền độc tài. Bastos đã có sức ảnh hưởng lớn đến các nhà văn Hậu Bùng nổ như Mempo Giardinelli, Isabel Allende, Eraclio Zepeda, Antonio Skármeta... Carlos Fuentes từng đánh giá, *Yo, el Supremo* của Bastos là một cột mốc quan trọng trong văn học Mỹ Latin.

Không chỉ Bastos của giai đoạn Bùng nổ, Márquez và Llosa cũng là hai cây bút góp tiếng nói mạnh mẽ trong việc xây dựng hình tượng nhà độc tài trong tiểu thuyết giai đoạn này. Trong các tác phẩm của Márquez, *Giờ xấu* có lẽ là cuốn tiểu thuyết mang tính hiện thực truyền thống của ông, được nghiền ngẫm từ hình ảnh vùng đất nghèo nàn, tăm tối, đầy bạo lực. Trong *Giờ xấu*, độc giả không thấy những cảnh thăm sát, bởi thực tế cái làng ấy đã trải qua thời kỳ cao trào nhất của sự tàn bạo. Ở cuốn tiểu thuyết này, Márquez không chủ trương miêu tả những thăm sát, ngược lại, điều mà Márquez muốn thể hiện là nguồn gốc của sự tàn bạo, cái động lực của sự tàn bạo trong những kẻ sống sót. Nền chính trị được Márquez gọi mĩa mai là nền dân chủ và cộng hòa. Nhưng thực chất đó là nền chính trị chuyên chế, sử dụng bạo lực tràn lan, lợi dụng sức mạnh quân đội để đàn áp, bắt bớ, ám sát chính trị. Ông gọi ngôi làng trong *Giờ xấu* là “cái thị trấn cút đá này” vì nền chính trị và quân sự ở Mỹ Latin hòa nhập làm một. Năm quyền cai trị thị trấn nhỏ trong *Giờ xấu* là một xã trường, ngài vừa là trường vừa là phó, vừa là luật lệ của thị trấn này. Khi cư dân nơi đây gặp phải một rắc rối: mỗi sáng sớm họ tìm thấy tờ rơi dán trên cửa nhà, kể những câu chuyện vặt vãnh trong ngôi làng khiến người dân hoang mang. Thế nhưng, viên xã trưởng lại “bình chân như vại”, ông tin vào những bói toán, những lá bài. Từng nhân vật hiện lên với những nét riêng biệt: đức cha, phán quan, bác sĩ, xã trưởng, mỗi nhân vật có những đặc điểm, những nét tính cách khó khen chê rạch ròi đã góp phần làm nên thành công của tác phẩm.

Đến giữa thập niên 70, Márquez tiếp tục vẽ nên chân dung nhà độc tài qua tiểu thuyết *Mùa thu của vị trưởng lão* (nguyên tác: *El otoño del patriarca*, tên tiếng Anh: *Autumn Of The Patriarch*). Cuốn tiểu thuyết được xuất bản năm 1975 này vẽ nên chân dung hết sức ấn tượng về chế độ độc tài qua con mắt của một vị trưởng lão bạo chúa vùng Caribe. *Mùa thu của vị trưởng lão* là một kiệt tác chứng tỏ sở trường của Márquez về kỹ thuật kể chuyện và lối viết độc đáo. Sự khác biệt so với *Giờ xấu* nằm ở chỗ, *Mùa thu của vị trưởng lão* được xây dựng trên cấu trúc dòng

suỵ tưởng, những câu văn dài liên tục, vòng vèo tựa mê cung và những khổ, những đoạn nối tiếp nhau không ngắt giữa chừng. Thậm chí, đoạn văn đầu tiên trong nguyên tác dài 87 trang khiến người đọc phải nhọc nhằn trong tiếp nhận. Đây là cách Márquez thử nghiệm lối viết dòng ý thức, lối phân mảnh của hậu hiện đại. Ngoài nghệ thuật tự sự nêu trên, một điểm khác biệt trong cách khai thác nhà độc tài chính là: ông đã “trần tục” hóa vị trường lão. Nếu Sarmiento từng thể hiện chân dung kẻ độc tài xuất thân là một gaucho - người chăn bò trên thảo nguyên mênh mông, thì ở đây, Márquez thể hiện một kiểu nhà độc tài Mỹ Latin như “những ông chủ trại chăn nuôi, những tên độc tài quê mùa”. Tác phẩm đã mở đầu với hình tượng tên độc tài già nua ở trong dinh thự chật ních những con bò cái. Trong một bài phỏng vấn ở cuốn *Số phận của tiểu thuyết*, Márquez nói: “Ở Mỹ Latin, bọn độc tài đều là những con bò” [6, tr.336].

Giới nghiên cứu đánh giá cao *Mùa thu của vị trường lão* vì ở đây Márquez sáng tạo một hình tượng kẻ độc tài không chỉ mang đặc tính Mỹ Latin mà còn tính chất chung của mọi tên độc tài trên thế giới: họ đáng thương bởi chính họ cũng là nạn nhân của quyền lực. Họ mang nỗi cô đơn kinh hoàng của quyền lực. Một khi củng cố được vị trí trong chính quyền, một khi bộ máy đạt tới mức hoàn thiện thì tên độc tài hoàn toàn cách biệt với thực tại, hoàn toàn cô đơn. Nhà độc tài trong *Mùa thu của vị trường lão* là một kẻ mơ mộng và đa cảm khi nghĩ về những mối tình không được đền đáp, những nỗi buồn, những nỗi cô đơn trước sự ập đến của bệnh tật, cái chết. Vị trường lão trong tác phẩm này hết như *Tướng quân giữa mê hồn trận*. Cả hai đều ám ảnh sự buồn thương và hư vô. Họ tin rằng: một mai kia họ sẽ chết ngay trên giường của mình, nghèo túng và trần truồng, mà không có sự an ủi và lòng biết ơn của công chúng.

Khám phá sâu vào nỗi cô đơn của kiếp người là chủ đề xuyên suốt trong tác phẩm của Márquez. Đối với ông, vị trường lão, vị tướng quân cũng là những con người vật lộn với nỗi buồn hiện sinh, của bi kịch cô đơn không trốn thoát. Vì thế trong *Mùa thu của trường lão*, Márquez đã mạnh dạn đi theo một hướng khác biệt, ông “riêng tư hóa” tâm lý của kẻ độc tài. Các nhân vật khác chỉ là một phần của phòng màn sân khấu, nấp đằng sau những dòng hồi tưởng, mặc niệm của vị trường lão độc tài. Trong tiểu luận “Dưới Bóng Trường Lão, Gabriel García Márquez và những ma quỷ của thời đại ông”, Enrique Krauze nhận xét cốt truyện của cuốn tiểu thuyết là một ghi chép về nội tâm chủ quan của bạo chúa: nỗi niềm hoài cổ của ông ta, những nỗi sợ hãi, các tình cảm của ông ta. “Trong một câu chuyện mà cái trục chính là nhân vật *tôi*, một nhà độc tài mơ mộng và đa cảm, mọi thứ khác thu nhỏ

lại thành một sân khấu trên đó *tôi* tự bộc lộ. Các nạn nhân là những đạo cụ sân khấu. Nó lấy đi nhân tính của nạn nhân và trả lại nhân tính cho kẻ độc tài”<sup>7</sup>.

Tiểu thuyết này cho thấy nét độc đáo của chính Márquez. Ông thường không đuổi theo các sự kiện lịch sử, điều ông quan tâm là sự hiện sinh của con người, ngay cả ở con người quyền lực, con người đã bán mình cho quyền lực. Márquez đã lặn vào nội tâm của kẻ độc tài để cho thấy hần ta cũng là kẻ già nua, kẻ bại trận dưới bàn tay quyền lực. Hần không phải là người thao túng quyền hành, mà thực chất, hần là con người bị quyền hành thao túng. Hần quẩn quanh thường ngày với các chứng bệnh kinh niên, như bệnh đái úng, những nỗi mông lung của ngày tàn... Những góc sáng tối khác nhau trong tâm lý kẻ độc tài được Márquez mổ xẻ cho dù điều này đã gây nên nhiều tranh cãi và đánh giá khác nhau về quan điểm chính trị của ông. Thế nhưng, không thể phủ nhận được rằng, *Mùa thu của vị trường lão* là tác phẩm thể hiện nghệ thuật dòng ý thức và bút pháp hậu hiện đại của Márquez. Đây cũng là nơi Márquez thể hiện sở trường về nghệ thuật tự sự mê lộ, gấp khúc không thời gian, phá vỡ cốt truyện và biên niên sử...

Mario Vargas Llosa, một đại diện tiêu biểu của thế hệ nhà văn giai đoạn Bùng nổ đã góp thêm một tiếng nói, một điểm nhìn mới mẻ về hình tượng nhà độc tài. Llosa không viết về những nhà độc tài, các trường lão, mà ông chọn đề tài về nền giáo dục quân phiệt đã đào tạo ra bọn độc tài. *Thành phố và lũ chó* là thiên tiểu thuyết đầu tay của Llosa, được phát hành năm 1962 ở Peru. Vì tác phẩm đề cập đến ngôi trường quân sự Leoncio Prado với tất cả những tệ nạn đáng sợ: sự tàn bạo, sự vô kỷ luật, sự đàn áp..., thiên tiểu thuyết đã bị đốt cả ngàn bản sách trong buổi lễ ở ngôi trường này. Dầu vậy, điều đó không làm ngăn trở *Thành phố và lũ chó* đến với độc giả thế giới. Tác phẩm được trao giải Biblioteca Breve - giải thưởng dành cho tác phẩm thuộc thể loại hư cấu viết bằng tiếng Tây Ban Nha, sau đó nhanh chóng được chuyển ngữ sang nhiều ngôn ngữ và công bố ở nhiều nước. *Thành phố và lũ chó* hé mở chế độ quân phiệt, nền đào tạo quân sự khắc nghiệt và bất công ở Peru. Tác phẩm hấp dẫn bởi lối viết chân thực về đời sống tinh thần, những nỗi sợ, những khao khát bản năng ở lứa tuổi mới lớn, những thiếu niên là nạn nhân của lối đào tạo tôn sùng bạo lực. “Lũ chó” là tên gọi các học viên lớp trên gọi những học viên năm đầu mới nhập học. Vì là kẻ đến sau, họ bị “ma cũ” bắt nạt và phải thực hiện mọi trò hề và các loại bạo hành. Các nhân vật như Trần, Báo Đen, Nhà thơ, Nó lệ... tất cả đều phải tự tìm con đường trưởng thành trong môi trường tội ác, giết chết đồng loại. Qua *Thành phố và lũ chó*, Mario Vargas Llosa phân tích một khía cạnh của chế độ độc tài: chúng

được hình thành từ nền giáo dục quân phiệt. Những học viên khát máu chính là những tên độc tài trong tương lai. “Các thế lực quân sự, nhằm đào tạo ra một thể hệ quân nhân mù quáng tôn thờ chế độ gia trưởng, chế độ độc tài quân sự, đã lập ra hệ thống trường quân sự, nơi nền giáo dục dựa trên chính bạo lực và sự dối trá, nơi triết lý kẻ mạnh ngự trị trên hết” [8, tr.7].

Không chỉ mạnh mẽ khai thác chủ đề bông rạt này, ngay trong thiên tiểu thuyết đầu tay này, Llosa đã kết hợp trong lối kể mới mẻ. Ông sử dụng thời gian đa tuyến, bao gồm “trong cốt truyện”, thời gian “ngoài cốt truyện”. Tác phẩm không chỉ có một lối kể chuyện như truyền thống, trái lại, mà chính là bốn lối kể song hành bởi bốn học viên. Bốn điểm nhìn, bốn giọng kể bện xoắn vào nhau khó phân biệt được. Nhiều đoạn đối thoại và độc thoại không được nêu rõ của nhân vật nào khiến người đọc tự mình lập luận và suy đoán. Kỹ thuật kể chuyện này được Llosa gọi là “phương pháp bình thông nhau”, trong đó các mẫu ghép không thời gian, các đoạn đối thoại, độc thoại... đều tương thông lẫn nhau.

Tiểu thuyết *Trò chuyện trong quán La Catedral* của Llosa tiếp tục thể hiện chủ đề về nạn độc tài - nền chính trị đã đưa xã hội Peru rơi vào cơn trầm luân suốt tám năm dưới sự trị vì của chế độ độc tài Odría. Tác phẩm Santiago Zavala, một nhà báo giàu lý tưởng, giàu trách nhiệm ở thủ đô Lima, Peru, một hôm trong cuộc đi tìm con chó lạc bắt gặp lại Ambrosio, tài xế của bố anh ngày xưa, nay đã luống tuổi. Ngôi trong quán rượu La Catedral, hai người nhắc lại quá khứ, trò chuyện về những gì đã xảy ra trong mười mấy năm qua, và qua đó Santiago Zavala hồi tưởng lại cuộc đời mình, gia đình mình và đau khổ phát hiện ra cha anh có mối liên hệ với chế độ độc tài mà anh căm ghét. Thông qua cuộc đối thoại giữa Santiago và Ambrosio cùng với những hồi ức của từng người, lịch sử Peru trong những năm tháng dưới chế độ Odría hiện lên sinh động và đau thương. Đó là hiện thực mà Santiago gọi là “khốn khổ khốn nạn” mà anh khao khát góp chút sức lực để đổi thay.

*Bữa tiệc của loài dê* của Mario Vargas Llosa cũng là thiên tiểu thuyết xuất sắc về hình tượng nhà độc tài. Tác phẩm kể lại giai đoạn cuối đời của Rafael Leonidas Trujillo, nhà độc tài đã cai trị nước Cộng hòa Dominica trong hơn 30 năm trước khi bị ám sát năm 1961. Rafael Leonidas Trujillo đã tạo nên một nền độc tài có tầm ảnh hưởng ở Dominica và Caribe suốt 31 năm nắm quyền. Tác phẩm lột tả số phận bi thảm của một dân tộc sống trong khiếp sợ và những thủ đoạn dã man của một chế độ gia đình trị dùng mọi cách để bảo vệ quyền lực của mình. Từ lịch sử có thật, Llosa đã dùng sự hư cấu, chọn lọc nhiều nguồn dữ kiện để xây dựng nên hình ảnh Rafael Trujillo: một con người đã

mất hết nhân tính khi nắm trọn quyền lực trong tay. Với tác phẩm này, Mario Vargas Llosa phân tích rất sắc sảo: những chế độ độc tài không phải là thiên tai trên trời rơi xuống, mà xuất hiện và tồn tại với sự đồng lõa của nhiều người, thậm chí sự tiếp tay của chính các nạn nhân, do sự mê hoặc của dân chúng trước một vị “anh hùng” hay “cứu tinh dân tộc”. Mario Vargas Llosa nhấn mạnh: sự tàn bạo của châu lục này một phần do “sự đồng lõa của nhân dân”, sự sợ hãi khiến họ từ bỏ quyền phản kháng của chính mình.

Điều này tương tự trong *Sự tráo trở của phương pháp*. Trong cuộc hội họp, nhân vật Quốc trưởng đưa ra lời đề nghị có tính “dân chủ”: Nếu đồng bào của ngài thấy rằng ngài cần phải từ chức và nếu những người cộng sự trung thành nhất của ngài cũng thống nhất với đòi hỏi đó thì ngài sẽ trao ngay quyền bính cho một người nào đó có khả năng hơn ngài. “Tôi chờ đợi sự trả lời của các vị”. Nhưng các vị đó không ai trả lời. Carpentier viết: “Một Sự Sợ Hãi, Một Sự Sợ Hãi Kỳ Lạ, sự sợ hãi màu xanh, không gì có thể vượt qua được, sự sợ hãi trong các câu chuyện thần thoại lưu truyền trong dân gian” [3, tr.378]. Như vậy, chế độ độc tài sở dĩ bám rễ sâu dày ở các nước Mỹ Latin, là bởi nỗi sợ hãi khiến con người đánh mất dũng khí đòi quyền dân chủ. Với Mario Vargas Llosa, sự hèn yếu của con người chính là sự đồng lõa làm nên nạn độc tài Mỹ Latin.

Trong các thiên tiểu thuyết của mình, Mario Vargas Llosa phân tích các nguồn gốc, các hệ quả: nền độc tài từ thể chế chính trị đã lan sâu vào mô hình gia đình, qua hình ảnh người cha lạnh lùng, khắc nghiệt với con cái nhưng “đi thõa” với người phụ nữ khác. Trong các gia đình ở Peru, chủ nghĩa nam quyền vẫn luôn tồn đọng khiến người đàn ông - người cha như một nhà độc tài trong mối quan hệ với vợ con. Khi lý giải điều này, Llosa dựa trên sự đúc rút từ cuộc đời mình. Đó là ám ảnh có thực từ người cha ruột của ông, người mà ông ngỡ đã chết, nay đoàn tụ cùng gia đình sau mười năm xa cách. Người cha ấy coi khinh văn chương, quyết liệt phản đối việc đưa con trai ấy dính dáng đến sáng tác. Cha đã cấm đoán Llosa theo đuổi ước mơ văn chương và áp đặt một chế độ độc đoán lên ngôi nhà của mình, cương quyết gửi ông vào trường quân sự, cho dù ông cực lực phản đối. Mario Vargas Llosa cho thấy hình ảnh người cha độc tài xuất hiện liên hoàn qua nhiều hình tượng nhân vật khác nhau trong *Thành phố và lũ chó*, *Trò chuyện trong quán La Catedral* và *Bữa tiệc của loài dê*... Nói cách khác, chế độ độc tài đã tạo ra một hệ thống toàn trị trong đời sống, đầu độc mọi mối quan hệ, đặc biệt là quan hệ gia đình cha - con. Sự thù ghét những kẻ độc tài nói chung khắc sâu vào máu thịt Llosa, một phần do



kinh nghiệm của tuổi thơ ông, một phần từ nền độc tài của Manuel Odría.

Viết về nạn độc tài, Mario Vargas Llosa còn châm biếm sự cuồng tín tôn giáo và cuồng tín quân sự của đất nước mình, châu lục mình. Theo ông, sự cuồng tín đó đã dẫn đến những tội ác man rợ. Ông có cuốn tiểu thuyết *Chiến tranh nơi tận cùng thế giới* (nguyên tác *La Guerra del Fin del Mundo* (1981) kể lại sự kiện lịch sử: cuộc chiến tranh Canudos xảy ra năm 1897 ở Đông Bắc Brazil. Hạn hán và dịch bệnh hoành hành đẩy đến sự hỗn loạn và nổi dậy của những người bản cùng ở Bahia. Nhà truyền giáo Antonio Conselheiro đã lãnh đạo cuộc nổi loạn này nhằm tìm kiếm con đường khôi phục các nguyên tắc tôn giáo. Xung đột giữa hai bên mạnh mẽ và gây nên những tổn thất to lớn về nhân lực, vật lực. Cuộc chiến đẫm máu giữa những người đồng loại diễn ra tàn bạo, khiến tác phẩm bao phủ cảm giác về ngày tận thế. Tác phẩm thể hiện sinh động và kịch tính những chiến dịch quân đội, cho thấy kiến thức uyên bác của Llosa về lịch sử và quân sự. Không ngạc nhiên khi Viện hàn lâm Thụy Điển đánh giá đóng góp lớn của Llosa chính là sự phân tích các cấu trúc quyền lực và những mô tả sắc sảo về sự phản kháng, nổi loạn và thất bại của cá nhân. Llosa là một trong nhà văn của trào lưu Bùng nổ theo đuổi đề tài này quyết liệt nhất và thành công nhất. Ông đã xây dựng những “huyền thoại về chế độ độc tài” mang tính phổ quát, bản thân ông trở thành “kẻ thù cay đắng nhất” của các chế độ độc tài.

Như vậy, tiểu thuyết về nhà độc tài đã trở thành một truyền thống trong văn học Mỹ Latin. Trong đó, nhà độc tài là một nhân vật văn học, vừa có sự tham chiếu từ lịch sử, vừa mang tính chất hư cấu. Mặc dù mỗi tác phẩm khai thác một khía cạnh khác nhau, nhưng qua các thiên tiểu thuyết độc tài, ta có thể thấy những nét chung về hình tượng này: họ thiếu nền giáo dục bài bản hoặc đi theo một tư tưởng, một triết lý có sẵn, họ yêu quyền lực và cô đơn vì quyền lực (lạc lõng trong mối quan hệ gia đình, bằng hữu, cấp dưới), sự phụ thuộc các cường quốc nước ngoài (nợ nần, tham nhũng, các chiến thuật...). Các thiên tiểu thuyết độc tài Mỹ Latin thường khắc họa chân dung nhà độc tài như những kẻ đối diện với sự già nua và chết chóc. Thế nhưng, cho dầu những con người đại diện cho quyền lực này qua đời, thì thế lực khác, một nhà độc tài khác lên thay vị trí trên vũ đàn chính trị. Thể hiện cái kết mở, tiểu thuyết Mỹ Latin khơi gợi một vòng tròn tù túng lẫn lộn của nền chính trị Mỹ Latin.

## KẾT LUẬN

Truyền thống viết về nạn độc tài nhằm mục đích chống lại các thể chế độc tôn quân sự đã xuất hiện từ thế kỷ XIX và diễn ra mạnh mẽ suốt thế kỷ XX trong

văn học Mỹ Latin. Đặc biệt, thể loại tiểu thuyết độc tài đạt đến đỉnh cao rực rỡ trong những năm 1960 và 1970, với sự xuất hiện mạnh mẽ của các nhà văn thuộc thế hệ Bùng nổ (Latin American Boom). Cùng giai đoạn này, các nước ở châu Phi cũng xuất hiện các tiểu thuyết viết nền chính trị đương thời. Theo nhà nghiên cứu Armillas-Tiseyra trong công trình nghiên cứu *The Dictator Novel: Writers and Politics in the Global South*, thể loại tiểu thuyết độc tài là mối quan tâm thống nhất và xuyên suốt ở các nền văn học thuộc thế giới thứ ba, khu vực miền Nam toàn cầu (gồm Mỹ Latin, Nam Phi) [9, pp.25].

Sự thành công của các nhà văn Mỹ Latin hiện đại thể hiện ở chỗ quan sát và phân tích hình tượng nhà độc tài trên nhiều phương diện: ngoại hình, thói quen, đạo đức, tính cách, mối quan hệ với nền chính trị đương thời. Mặt khác, các tác phẩm xoáy sâu vào nội tâm con người, những hồi ức, những giấc mơ, những thất bại, những nỗi u buồn ẩn sâu trong tâm hồn họ... khiến nhân vật này hiện lên không hề như một bản tường thuật, một dữ liệu lịch sử. Trái lại, nhà độc tài trở thành một hình tượng nhân vật văn học giàu chiều sâu con người, chứa đựng tính triết lý.

Tiểu thuyết độc tài Mỹ Latin không chỉ đơn giản phản ứng với thực tế của chế độ độc tài, bởi vì nó không chỉ là các tài liệu về lịch sử. Các cuốn tiểu thuyết này khảo sát chế độ độc tài trong những khó khăn, thử thách của quá trình xây dựng, củng cố chủ quyền, sự tác động các yếu tố bên ngoài. Hơn thế, các tiểu thuyết độc tài còn nhìn ngắm những con người quyền lực như là nạn nhân của quyền lực. Những lật xối từ bên trong nội tâm của nhân vật khiến các tiểu thuyết Mỹ Latin đi vào vấn đề hiện sinh, đặt lại những triết lý về quyền lực. Không chỉ khám phá những mối quan hệ giữa con người cá nhân và nền chính trị đương thời, các tiểu thuyết về nhà độc tài Mỹ Latin còn lồng ghép nhiều vấn nạn xã hội, sự trần trụi về nhân tính con người. Đặc biệt, các nhà văn Mỹ Latin như Bastos, Márquez, Llosa đã thể hiện bằng lối viết mới mẻ, pha lẫn bút pháp hiện thực huyền ảo và hậu hiện đại. Họ sử dụng thường xuyên kiểu tiểu thuyết có cấu trúc mở, cấu trúc mê lộ kết hợp trong sự phức hợp nhiều tầng bậc không - thời gian, nhiều loại ngôn ngữ. Về mặt kỹ thuật tự sự, những tác phẩm lớn nhất của trào lưu Bùng nổ tìm cách đứt đoạn với những lối mòn quen thuộc, kiến tạo một cấu trúc tiểu thuyết hoàn toàn phi tuyến tính, đa tầng bậc và không hề dễ dàng cho tiếp nhận. Thao tác đan cắt, phối hợp nhiều sự kiện, chủ đề, nhân vật, giọng điệu, điểm nhìn... đã góp phần tạo nên một bức tranh đồ sộ, phong phú như mạng lưới chằng chịt của dòng Amazon, qua đó thể hiện một trường lực kể chuyện hết sức mạnh mẽ. Đây là điểm

chung về hình thức tự sự của tiểu thuyết Mỹ Latinh giai đoạn này.

Về mặt chủ đề, tư tưởng, trong tiểu thuyết Mỹ Latin, vấn đề lịch sử và văn hóa là điều trở đi trở lại, là nỗi bận lòng lớn lao nhất của nhà văn. Tiểu thuyết về nhà độc tài đã mở ra nhiều hơn chính chủ đề đó. Chúng cho phép các nhà văn Mỹ Latin khảo sát những vấn nạn lịch sử, tìm kiếm những con đường, những khả năng, những tương lai xã hội mới. Tiểu thuyết về nạn độc tài đã góp phần sâu sắc vào việc phản ánh hiện thực, thể hiện tính thời sự, tính quốc tế. Thành công lớn nhất của tiểu thuyết Mỹ Latin thế kỷ XX, chính là, cùng việc thể hiện các chủ đề về nạn bạo lực, độc tài, các tiểu thuyết luôn được sáng tạo trong những trải nghiệm, những lối viết độc đáo, tân kỳ.

Tóm lại, tiểu thuyết độc tài là một thể loại/ khuynh hướng văn học quan trọng và có tính chất bản sắc truyền thống của khu vực Mỹ Latin. Từ vấn đề của “địa phương”, tiểu thuyết Mỹ Latin đã vận dụng những kỹ thuật tự sự mới mẻ, đưa sáng tác của mình vươn tầm thế giới. Là những chứng nhân sinh động của hoàn cảnh xã hội, các nhà văn Mỹ Latin với tinh thần sẵn sàng thử nghiệm nghệ thuật, họ bước khỏi những kỹ thuật truyền thống để theo đuổi những lối viết mới lạ. Tất cả những điều đó đã giúp văn học Mỹ Latin đạt được những thành tựu lớn, được công chúng thế giới đón nhận, trong đó có độc giả Việt Nam.

## **TUYÊN BỐ XUNG ĐỘT LỢI ÍCH**

Bài viết này không có bất kỳ xung đột lợi ích nào

## **ĐÓNG GÓP CỦA BÀI BÁO**

Bài viết tập trung phân tích hình tượng nhà độc tài trong tiểu thuyết Mỹ Latin hiện đại. Từ những trang sử có thật, hình tượng nhà độc tài đã đi vào văn học Mỹ Latin và được phân tích dưới nhiều góc độ lịch sử, tâm lý. Hình tượng này cũng được thể hiện qua

những bút pháp nghệ thuật mới mẻ với cấu trúc tiểu thuyết mới lạ, lối trần thuật nhiều ngôi kể, nhiều điểm nhìn. Qua việc phân tích chủ đề này, bài viết đã lý giải được sự thành công của tiểu thuyết Mỹ Latin và sự đón nhận những tiểu thuyết này tại Việt Nam.

Để thực hiện đề tài trên, chúng tôi đã tiếp cận các tiểu thuyết Mỹ Latin, đặc biệt phân tích các nét chính trong hình tượng nhà độc tài qua các tác phẩm của Sarmiento, Carpentier, Bastos, Márquez, Llosa. Chúng tôi đã sử dụng các phương pháp nghiên cứu thi pháp học, tự sự học để làm rõ vấn đề này.

## **LỜI CẢM ƠN**

Nghiên cứu được tài trợ bởi Đại học Quốc Gia Thành phố Hồ Chí Minh (ĐHQG-HCM) trong khuôn khổ Đề tài mã số C2019-18b-09.

## **TÀI LIỆU THAM KHẢO**

1. Echevarría G. The Voice of the Masters: Writing and Authority in Modern Latin American Literature, Austin. Texas: University of Texas Press. 1985;
2. ;Available from: [https://en.wikipedia.org/wiki/Dictator\\_novel](https://en.wikipedia.org/wiki/Dictator_novel).
3. Carpentier A. Sự tráo trở của phương pháp, Nguyễn Trung Đức dịch. NXB Văn học, Hà Nội. 2004;
4. Sarmiento DF. Facundo, Civilization and Barbarism, Kathleen Ross trans. University of California Press. 2004;
5. Flores A. Spanish American Authors: The Twentieth Century. HW Wilson. 1992;
6. Nhiều tác giả. Số phận của tiểu thuyết. NXB Tác phẩm mới, Hội nhà văn, Hà Nội. 1983;
7. Krauze E. Tiểu luận "Dưới Bóng Trường Lão, Gabriel García Márquez và những ma quỷ của thời đại ông 1&2. Hiểu Tân dịch, nguồn; truy cập ngày 19/04/2020; Available from: <http://www.vanhoanghean.com.vn/chuyen-muc-goc-nhin-van-hoa/nhung-goc-nhin-van-hoa/duoi-bong-truong-lao,-gabriel-garc%char%00ED%relaxa-M%char%00E1%relaxrquez-vanhung-ma-quycua-thoi-dai-ong-1>.
8. Llosa MV. Thành phố và lũ chó, Lê Xuân Quỳnh dịch. NXB Văn học, Hà Nội. 2013;
9. Armillas-Tiseyra M. The Dictator Novel: Writers and Politics in the Global South. Northwestern University Press. 2019; Available from: <https://doi.org/10.2307/j.ctvhrck2k2>.

# The dictator – A specific figure of modern Latin American novels

Le Ngoc Phuong\*



Use your smartphone to scan this QR code and download this article

## ABSTRACT

The literature of each nation has its own themes because each nation bears unique tragic and heroic pages of her own. Latin America is an area encompassing countries historically ruled by the Spanish and the Portuguese under their colonization time throughout the centuries. After hard struggles to gain independence, the region continued to face many new challenges and difficulties in which violence and military dictatorship were the most common situation dominating Latin American politics in the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries. Since then, the topic of dictatorship has been written in novels in that region. Márquez has stated in an interview that, the fact that brutality ran from one end of the continent to the other made the history shaped by brutality. Writing about this topic, modern Latin American writers have "entered" the deepest into the reality of their continent, wherever they are, no matter what narrative method they use. This helps modern Latin American literature express its own literary themes, not being mixed with other literatures.

In Vietnam, over the past 50 years, a lot of Latin American novels have been translated and well received by Vietnamese academic and popular readers. Such authors as A. Asturias, L. Borges, Carpenterier of the Latin American Vanguardia, Márquez, Llosa of the Latin American Boom have become familiar names to Vietnamese readers. Understanding the image of the dictator – an important image of the tradition and identity of Latin American literature will give a better understanding about this literature.

**Key words:** The dictator, Latin American literature, Modern novels

University of Social Sciences and Humanities, VNU-HCM

## Correspondence

Le Ngoc Phuong, University of Social Sciences and Humanities, VNU-HCM

Email: ngocphuongtm@yahoo.com

## History

- Received: 28/05/2020
- Accepted: 27/11/2020
- Published: 20/12/2020

DOI : 10.32508/stdjssh.v4i4.603



## Copyright

© VNU-HCM Press. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International license.



**Cite this article :** Phuong L. N. **The dictator – A specific figure of modern Latin American novels.** *Sci. Tech. Dev. J. - Soc. Sci. Hum.*; 4(4):603-613.